

SAMMENDRAG AV RAPPORTEN HOLDNINGER TIL JØDER OG MUSLIMER I NORGE 2017

Denne rapporten presenterer resultatene fra to undersøkelser gjennomført av HL-senteret – en befolkningsundersøkelse om holdninger til jøder og muslimer og en minoritetsstudie der jøder og muslimer i Norge ble spurt om sine erfaringer og holdninger. Datainnsamlingen ble gjennomført av Kantar TNS i perioden 11. januar til 6. april 2017. Rapporten presenterer også funn fra kvalitative gruppeintervjuer med jødiske og muslimske informanter, gjennomført i perioden mai 2016 til mai 2017.

Undersøkelsene har kartlagt holdninger med utgangspunkt i tre ulike dimensjoner: en kognitiv dimensjon (fordommer), en affektiv (følelser som sympati og antipati) og en som måler grad av sosial avstand. Disse dimensjonene eksisterer til en viss grad uavhengig av hverandre. For eksempel vil ofte fordommer mot en gruppe være mer utbredt enn antipatier og sosial avstand. En slik tendens sees også i den foreliggende studien.

BEFOLKNINGENS HOLDNINGER TIL JØDER

Det var et viktig premiss for befolkningsundersøkelsen i 2017 at resultatene skulle kunne sammenlignes med den første undersøkelsen som HL-senteret gjennomførte i november 2011. Ved å stille identiske spørsmål synliggjør vi mulige holdningsendringer og utviklingstrekk.

Resultatene viser at det i 2017 fortsatt finnes stereotypiske forestillinger om jøder i det norske samfunnet, men at disse er mindre utbredt enn i 2011. Samlet sett er andelen i befolkningen med utpregede fordommer mot jøder gått ned fra 12,1 til 8,3 prosent (3,8 prosentpoeng). Samtidig har andelen i befolkningen som overhodet ikke støtter negative påstander om jøder, økt fra 55 til 69 prosent, det vil si med hele 14 prosentpoeng. Enkelte antisemittiske forestillinger er fortsatt tydelig til stede i den norske befolkningen, men klart mindre markante enn for fem år siden. For eksempel støtter 13 prosent påstanden «Verdens jøder arbeider i det skjulte for å fremme jødiske interesser» (i 2011 var det 19 prosent), og 18 prosent mener at «Jøder ser på seg selv som bedre enn andre» (2011: 26 prosent). Den samme tendensen vises for negative følelser og sosial avstand til jøder. Samlet viser indeksene at 6,7 prosent av respondentene føler motvilje mot jøder (2011: 9,8 prosent), og at 5,9 prosent av befolkningen vil mislike å ha jøder som nabo eller i vennekretsen (2011: 8,5 prosent). Nedgangen i forekomsten av antisemittiske holdninger i Norge mellom 2011 og 2017 kan ikke forklares gjennom en endring i årsaksvariabler som for eksempel utdanning, holdninger til den israelsk-palestinske konflikten eller graden av fremmedfrykt. Forklaringen kan ligge i et endret offentlig klima, der medier og politikk har viet større oppmerksomhet til antisemittisme som samfunnsproblem, blant annet som følge av terroraksjoner mot jøder i Europa. En tilsvarende nedgang i støtten til tradisjonelle antisemittiske påstander har blitt observert i enkelte andre europeiske land i de siste årene.

Mens den generelle utviklingen peker klart i positiv retning, finnes det enkelte resultater som er mer problematiske. Særlig belyser funnene at holdninger til jøder blir påvirket (og tilspisset) av holdninger til Israel og Midtøsten-konflikten (se nedenfor).

BEFOLKNINGENS HOLDNINGER TIL MUSLIMER

Vi har også spurt etter respondentenes holdninger til muslimer. Det ble laget tilsvarende indekser for negative holdninger til muslimer som dem som er brukt i 2011 og 2017 for holdninger til jøder. Resultatene er direkte sammenlignbare for følelser og sosial avstand, men ikke når det gjelder forestillinger (den kognitive dimensjon), siden påstandene som er brukt i indeksene, er forskjellige for jøder og muslimer.

Resultatene viser at negative stereotyper om muslimer er utbredt i det norske samfunnet. Samlet sett viser 34,1 prosent av befolkningen utpregede fordommer mot muslimer. Hele 47 prosent av respondentene støtter påstanden «Muslimer har selv mye av skylden for økende muslimhets»; påstanden «Muslimer vil ikke integreres i det norske samfunnet» støttes av 42 prosent; 39 prosent støtter at «Muslimer utgjør en trussel mot norsk kultur», og 30 prosent mener at «Muslimer ønsker å ta over Europa». Forholdsvis mange uttrykker også negative følelser og sosial avstand overfor muslimer. Det er 27,8 prosent som føler motvilje mot muslimer, og samlet sett 19,6 prosent som vil mislike å ha muslimer som naboer eller i vennekretsen. Men dette viser ikke en negativ trend: I 2011 var det faktisk noen flere som ønsket å holde sosial avstand til muslimer.

Der det finnes grunnlag for direkte å sammenligne befolkningens holdninger til muslimer med dens holdninger til jøder, er avvisning i 2017 langt mer utpreget mot muslimer enn mot jøder (sosial avstand: 19,6 mot 5,9 prosent; motvilje: 27,8 mot 6,7 prosent).

For både antisemittiske og muslimfiendtlige holdninger gjelder at forekomsten er høyere blant menn enn blant kvinner, blant eldre enn blant yngre og blant personer med lav utdanning enn blant personer med høy. Dessuten er fremmedfrykt, innvandrerskepsis og holdninger knyttet til Midtøstenkonflikten (se nedenfor) viktige forklaringsvariabler. En nærmere analyse viser at antisemittisme og muslimfiendtlighet i større grad er beslektede holdninger enn motsetninger.

MUSLIMENES HOLDNINGER TIL JØDER

Spørsmålet om muslimene i Norge er «mer antisemittiske» enn befolkningen generelt, har blitt mye diskutert i norske medier – uten tilstrekkelig empirisk grunnlag. Den foreliggende spørreundersøkelsen viser nå at muslimske innvandrere som har vært bosatt minst fem år i Norge, skiller seg ut på den kognitive dimensjonen av antisemittiske holdninger og støtter negative påstander om jøder i større grad enn befolkningen (28,9 mot 8,3 prosent). Hele 42 prosent i det muslimske utvalget mener for eksempel at «Jøder har altfor stor innflytelse over internasjonal økonomi» (mot 13 prosent i befolkningen), og bare 9 prosent (men 46 prosent i befolkningen) avviser denne påstanden. Blant muslimene er det 28 prosent som støtter påstanden «Verdens jøder arbeider i det skjulte for å fremme jødiske interesser» (mot 13 prosent i befolkningen). Mens stereotypiske forestillinger om jødisk makt og innflytelse er sterkt utbredt i det muslimske utvalget,

finner oppfatningen om at jøder selv har skylden for at de er blitt forfulgt, støtte bare blant et mindretall av dem som tok stilling (17 prosent støtter mot 37 prosent støtter ikke). Avstanden mellom det muslimske utvalget og befolkningen er veldig liten når det gjelder sosial avstand (få misliker at jøder ble naboer eller kom inn i vennekretsen) og den affektive dimensjonen (motvilje mot jøder).

Som i befolkningen for øvrig finnes negative holdninger til jøder også i det muslimske utvalget hyppigere blant menn, blant personer over 45 år og blant personer med lav utdanning. Andelen for antisemittisme ligger spesielt høyt blant eldre muslimer (over 60 år). At fordommer mot jøder er mer utbredt blant muslimer enn i befolkningen generelt, finner man også i undersøkelser fra andre europeiske land. Selv om resultatene ikke kan sammenlignes direkte, tyder mye på at avstanden mellom muslimene og befolkningen for øvrig i dette spørsmålet er mindre i Norge enn i land som Belgia, Frankrike, Storbritannia og Tyskland.

JØDENES HOLDNINGER TIL MUSLIMER

Vi har på tilsvarende måte spurt det jødiske utvalget om deres holdninger til muslimer. Resultatene viser at negative holdninger til muslimer er langt mindre utbredt i det jødiske utvalget enn i befolkningen for øvrig. Denne avstanden vises på alle holdningsdimensjoner, kognitiv (14,7 mot 34,1 prosent), affektiv (14,5 mot 27,8 prosent) og sosial avstand (13,5 mot 19,6 prosent). Mens 39 prosent i befolkningen mener at muslimer er en «trussel mot norsk kultur», er det 22 prosent i det jødiske utvalget som støtter denne påstanden. Jødene ser også i større grad enn befolkningen at negative holdninger til muslimer er utbredt i Norge, og at muslimhets bør bekjempes.

87 prosent i det jødiske utvalget støtter påstanden at voldshandlinger mot muslimer er et «angrep på vårt samfunn», og 71 prosent mener at dette viser at hat mot muslimer har blitt et alvorlig problem i Europa. Resultatene må sees i lys av at andelen av høyt utdannede med hele 76 prosent lå veldig høyt i det jødiske utvalget. Dessuten kan den jødiske minoritetens egen erfaring med diskriminering ha bidratt til større sensibilitet og vaksomhet overfor negative holdninger mot andre grupper.

JØDER OG MUSLIMER I NORGE – ERFARINGER MED DISKRIMINERING

For å supplere holdningsundersøkelsen har vi spurt den jødiske og muslimske minoritetsbefolkningen i Norge om deres erfaringer. Det er bare et mindretall som rapporterer at de selv har opplevd diskriminering i løpet av de siste 12 måneder: 35,5 prosent av muslimene og 28 prosent av jødene har «ofte eller noen ganger» blitt gitt følelsen at de ikke hører til det norske samfunnet, færre (27 prosent av muslimene og 18,5 prosent av jødene) har opplevd at personer oppfører seg avvisende mot dem når de får vite om deres religiøse tilhørighet, og enda færre (14 prosent muslimer og 11 prosent jøder) har direkte blitt utsatt for trakassering. Erfaringen av å bli diskriminert i hverdagen forekommer noe oftere blant muslimene, men følelsen av å være sårbar er mer utbredt blant jødene. Hele 64 prosent av jødene (og 26 prosent av muslimene) oppgir at de unngår å vise sin religiøse tilhørighet fordi de er redd for negative holdninger. Begge minoriteter registrerer dessuten en negativ trend og synes at fordommene i befolkningen mot egen gruppe har blitt mer utbredt de siste fem årene. I begge utvalgene har flertallet av dem som har tatt stilling (75 prosent jøder og 48

prosent muslimer) svart at jøder og muslimer deler noen felles erfaringer som minoriteter i Norge, og et klart flertall (81,5 prosent jøder, 70 prosent muslimer) tror at de kan samarbeide mot fordommer og diskriminering.

JØDEFIENDTLIGHET OG MUSLIMFIENDTLIGHET SOM SAMFUNNSPROBLEMER

Hvordan vurderer befolkningen på sin side utbredelsen av negative holdninger til jøder og muslimer i Norge? Sees nødvendigheten av å bekjempe hets mot disse minoritetene? Som i 2011 var det i 2017 langt flere (81 prosent) som mente at negative holdninger mot muslimer er utbredt i Norge, enn det var respondenter som mente at negative holdninger til jøder er det (19 prosent). I sine forsøk på å forklare negative holdninger til jøder pekte respondentene ofte på Israels rolle i Midtøsten-konflikten og mediedekningen av denne, og til gamle fordommer og uvitenhet. Negative syn på muslimer ble forklart med (islamistisk) terror og ekstremisme, kulturkonflikter i det flerkulturelle Norge og storsamfunnets fremmedfrykt. I større grad enn i 2011 peker svarene til forhold utenfor minoritetene selv som årsaker til jøde- og muslimfiendtlighet.

De fleste av dem som har svart, mener at tiltak for å bekjempe jødehets (41 prosent) og muslimhets (56 prosent) er nødvendig. Det er et stort flertall i befolkningen (ca. 75 prosent) som med tanke på antisemittisk og muslimfiendtlig vold i Europa i de siste årene tar avstand fra voldshandlinger mot jøder og muslimer og ser disse som et «angrep mot vårt samfunn». Men blant et mindretall finnes det faktisk en legitimering av vold. Hele 12 prosent i befolkningen og 20 prosent i det muslimske utvalget støtter påstanden «Når en tenker på hvordan Israel behandler palestinerne, kan trakassering og vold rettet mot jøder forsvares». Den tilsvarende påstanden «Med tanke på nylige terrorangrep kan trakassering og vold rettet mot muslimer forsvares» støttes av 10 prosent i befolkningen og 9 prosent i det jødiske utvalget.

HOLOCAUST

I 2011 var det stor enighet i den norske befolkningen om at undervisning om Holocaust er viktig. Nesten alle (96 prosent) sier i 2017 at de har hørt om Holocaust. Blant muslimske innvandrere er andelen imidlertid bare 64 prosent. Det er særlig de muslimene som har utdanning fra Norge og Europa, som har hørt om Holocaust. Et overveldende flertall i befolkningen og i det jødiske utvalget og et tydelig flertall i det muslimske utvalget mener at kunnskap om Holocaust er viktig for å forebygge undertrykkelse av minoriteter i dag. Om jøder på bakgrunn av denne historien kan kreve noen spesiell behandling, finnes det derimot mer delte meninger om. En tredjedel av befolkningen (i 2011 var andelen bare 26 prosent) støtter oppfatningen at jødene i dag på grunn av Holocaust har rett til en egen stat der de kan søke beskyttelse når de blir forfulgt. I forhold til 2011 er det klart færre (31 mot 44 prosent) som avviser denne påstanden. Også i det muslimske utvalget er det flere som støtter (30 prosent) enn som avviser (23 prosent) påstanden om at jødene har rett til en egen stat på grunn av forfølgelse under Holocaust. Samtidig er det 22 prosent i befolkningen (i 2011 var det 25 prosent) og 30 prosent i det muslimske utvalget som mener at jøder i dag utnytter minnet om Holocaust til sin egen fordel.

HOLDNINGER TIL ISRAEL OG MIDTØSTENKONFLIKTEN

Når det gjelder synet på partene i den israelsk-palestinske konflikten, er det i befolkningen mellom to og tre ganger så mange som holder med palestinerne som med Israel. Over halvparten av respondentene tok imidlertid ikke stilling eller lot være å svare. I de to minoritetsutvalgene er holdningene klarere adskilt: 59 prosent av muslimene holder med palestinerne (og bare 3 prosent med Israel), og 80 prosent av jødene holder med Israel (og bare 2 prosent med palestinerne). Selv om meningene om konflikten gjennomgående er delte, finnes det en påstand som et klart flertall (over 70 prosent) i alle tre utvalgene støtter, nemlig at «både israelerne og palestinerne har rett til en egen stat».

Når meningsspekteret i befolkningen rundt konflikten inndeles i tre typer av oppfatninger (proisraelsk, propalestinsk og antiisraelsk) og sammenlignes med resultatene i 2011, viser det seg at proisraelske holdninger ligger relativt stabilt rundt 20 prosent; propalestinske ligger fortsatt høyt, men går noe ned fra 66 til 60 prosent, og antiisraelske holdninger øker svakt fra 25 prosent i 2011 til 27 prosent i 2017. Flere enn i 2011 (20 mot 16 prosent) tror at «det ikke kan bli fred så lenge staten Israel finnes». Påstanden at Israels behandling av palestinerne er «like ille» som nazistenes behandling av jødene under andre verdenskrig, blir støttet av færre enn i 2011 (32 mot 38 prosent), likevel er det altså fortsatt én av tre i befolkningen som mener det. Blant muslimene ligger støtten (med 51 prosent) enda høyere. Ingen i det jødiske utvalget støttet påstanden.

Hvilken part respondentene holder med i Midtøsten-konflikten, og hva slags holdninger de for øvrig har til konflikten, har klar sammenheng med deres holdninger til jøder og muslimer. De som holder mest med palestinerne, og de som viser antiisraelske holdninger, er også mer negativt innstilt mot jøder. De som holder med Israel og viser proisraelske holdninger, skårer høyt på indeksen for muslimfiendtlighet.

KONKLUSJON

Undersøkelsen av antisemittiske holdninger i Norge viser et sammensatt bilde: Det finnes en tydelig nedgang i befolkningen når det gjelder støtten til tradisjonelle jødefiendtlige påstander. Også når det gjelder grad av sosial avstand og motvilje mot jøder, viser resultatene en positiv utvikling. Men denne tendensen gjenspeiles ikke i jødenes egne vurderinger av situasjonen; de ser på dagens antisemittisme som et alvorlig og økende samfunnsproblem. To av tre jøder i utvalget sier at de skjuler sin religionstilhørighet i offentligheten for å unngå negative reaksjoner. Det samme bildet (lav støtte til tradisjonell antisemittisme i befolkningen, men høy vurdering av antisemittisk trussel blant jødene) har blitt observert i Sverige og i en ny undersøkelse blitt forklart med utviklingen av tre distinkte former av antisemittisme i dagens Europa: klassisk antisemittisme, Israelrelatert antisemittisme og opplysningsorientert (religionskritisk) antisemittisme. Jødenes vurdering av situasjonen er ofte preget av de siste to¹. Det er mye som tyder på at holdningene til Midtøstenkonflikten også er utslagsgivende i Norge. I det overveiende propalestinske og til dels antiisraelske meningsklimaet i Norge står jødene med sine grunnleggende positive holdninger til

¹ Dencik og Marosi (2016).

staten Israel relativt alene. Mens støtten til tradisjonell antisemittisme har gått ned de siste årene, har antiisraelske holdninger ikke blitt svakere i befolkningen. Mest alarmerende er imidlertid forsvaret av vold og trakassering mot jøder med henvisning til Israels behandling av palestinerne. I 2011 var det 4 prosent i befolkningen som mente at skuddene mot synagogen i Oslo kunne forsvares når en tenker på hvordan Israel behandler palestinerne. I 2017 var det 12 prosent i befolkningen og 20 prosent i det muslimske utvalget som mente vold og trakassering mot jøder kan forsvares med det samme argumentet.

Undersøkelsen av muslimfiendtlighet i Norge viser at negative holdninger til muslimer er ganske utbredt i befolkningen, mellom en femtedel og en tredjedel skårer høyt på de ulike indeksene. Dette avspeiles i befolkningens egen vurdering, der over 80 prosent mener at negative holdninger til muslimer er veldig eller ganske utbredt. Muslimene opplever faktisk situasjonen som mindre negativ enn befolkningsutvalget, men det er likevel mer enn halvparten (52 prosent) som deler vurderingen. Når det gjelder oppfatningen om hvorvidt negative holdninger til muslimer er blitt mer eller mindre utbredt i Norge de siste fem årene, ser muslimene tydeligere enn befolkningen en negativ trend. Nesten to av tre mener at negative holdninger i dag er mer utbredt enn de var for fem år siden, mens bare én av tre i befolkningen ser det slik. Her har vi data om faktisk utvikling bare for sosial avstand, der utviklingen fra 2011 til 2017 har gått svakt i positiv retning. Negative holdninger til muslimer i Norge henger tydelig sammen med fremmedfrykt og innvandrings skepsis. Denne sammenhengen kan føres tilbake til en opphetet offentlig debatt de senere år om flyktningkrisen, integrasjon av muslimer i Norge, og terrorfaren. I disse debattene har diskusjonen om innvandring og integrering stort sett blitt en diskusjon om *muslimsk* innvandring og integrering i Norge. Dessuten har islam- og muslimfiendtlige forestillinger blitt brukt til politisk mobilisering og dermed blitt en del av et ideologisk verdenssyn, særlig på den politiske høyresiden. Selv om et stort flertall i den norske befolkningen er overbevist om at negative holdninger til muslimer er utbredt i Norge, er det ikke like mange som mener det er nødvendig å gjøre noe for å bekjempe muslimhets.

Med utgangspunkt i den delte opinionen om den israelsk-palestinske konflikten blir antisemittisme og muslimfiendtlighet ofte sett på som motpoler. Dette er bare delvis riktig. I større grad er disse holdningene beslektede fenomener og er koblet til fremmedfiendtlige forestillinger i befolkningen. De som viser fordommer og motvilje mot fremmede, skårer høyt på *begge* indeksene (for muslimfiendtlighet *og* antisemittisme). Minoritetenes erfaringer med diskriminering peker i samme retning. De viser at jøder og muslimer har en rekke felles problemer som minoriteter i Norge. Et tydelig flertall i begge gruppene ser derfor muligheten for å samarbeide mot fordommer og diskriminering. Bildet er imidlertid mer sammensatt, fordi undersøkelsen samtidig har funnet ut at muslimene i større grad enn befolkningen for øvrig viser negative holdninger til jøder. Også her må det differensieres: De negative holdningene blant muslimene er i hovedsak basert på klassiske stereotype forestillinger om jødisk makt og innflytelse i verden og ikke på sosial avstand eller motvilje mot jøder i hverdagslivet. Likevel ligger det her potensielt et stort hinder for samarbeidet mellom minoritetene.